

ОЛОНХО ЭЙГЭТЭ

№ 5 (12). Токсуныу 22 күнү, 2015 сүй.

2015 с. Чүрткүгө мұтыншар Олондо ыңғылым көрс «Салға атас» ханымат ақын сыйығрынта

ОЛОНХО ӨРӨГӨЙДЕӨН САЙДЫБЫТ УЛУУҢА

Чурачы – кізбі-сұнғы алюскуларынан анымтыг күріпк чөкө-чөкө алюстарда, Талға үрх тарылышта, Амма ердең индерден, алюстардың үшін үшін үрхіздер, үрүйілердің жайына солбайса кириш негін үткесен айындауда дойы. Чурачы склонданындағы хоту қарашынан устапа 10 км, туорана 1 км. Хоту қаралғынан оттүсін халык байуру корден 500 гектар енди солоюн бурдау ынар башынан оғорбуттара. Содуруу қарашын устапа 20 км, туората 56 км. Бу сүншүткін жайын, талах қарашын 20-жердің жайынан чоппучак алюстар башынан. Сиро конгиги, маңа-ото жойғанын, миссиздірін жартыларын Содуруу қаралғын үткө сир. Машы 1700 гектар бурдау енди солонон, сабаккій ісімдің ашам бурдау үннүүткін хомындауда.

Чурагчыгтан Саха сирин үрдүүнен затырбыт иштэйбигт бодон фольклористар үзүүмүгүзүр. Сахалартан бастайк чуносай, сахалын суругубичин айбыт уснаа норогутун макассабай үзүүхээний сүүлчүүрөйт Семен Андреевин Новгородон Болтоно избийнин уснаа Тагтаа болон олонхончуттарын тьишиарыгтан хас дааны геронической сюжеттари суруйнашбыла. Оны таңылан бэлэглийн тьильнэн биш эзнической поэмээ суруйбуга бийээр. Огуулуулган торгутээж Сээн боло 20-ээ сүүлчустаа сорогох бэлэгч бүүүн научин колективтэй улгатнагорбуга. Он курдук, 800 сининчииттан тахса фольклорийн аймынчилгээний шары хомуйбуга. Он ийнээр хотогу оройчоониарын хас да шошхонуу суруйбуга. Болтоно избийнин ияччана Андрей Андреевин Савин эзбэх ахсаннаах фольклорийн аймынчилгээ, этнографический, кырдайын уротээр религиозный, исторический ода, матырчийнчилгээний шары хомуйбуга. Бүгүү ерүү умнаныншады оройчоониар олонхончуттарыгтан 10-ча тексти суруйбан ылбыла. Сээн боло уснаа А.А.Савинин Саха сирин барылтын юрийн юрийбигтээр, олус сиралашкын, дэвшилүүрүүнхээгүй үзүүлэбигтээр, сион филиал архызыннын фондовтанд байылтыга биеээр-костор кыншштарын кийилбигтээр. Чурагчыгтан барынтаа 20-ээ араас эзнической поэмалар сюжеттара суруулсан филиал фондовтагар ууруулсан сыйнчилгээ. Бишгийн архыльцаа 200-ээн тахса олонхо текстээр буюулжсарыны, чурагчын шир илин духуобуний баийблын ханчилгээгээ сийхийн төвүүннэхайх кыншштарын кийилбигтээр итээжүүлжээхийн костор. Үйн уснагаа олборын чиглэлийн тусламж ажлыг норогуу талааннаахтара барынга 70-аархиц автаралын, ухсузлэро уралы геронической ис хонооннордоос олонхолору толпортуу сийльбүлттар. Ордук макассабайыц “Ныургун Баггур”, “Ово Түйгүн”, “Сынты уола Дынырай бухатын”, “Кулун Күшүүстүүр”, “Күн Эрили” курдук зностары толпортообуттар. Нэгшижээгүйн олонхончуттар ахсаннаараа араас. Ордук эзбэх толпорччулгарлаах Хайхасын, Сынаг, Соловьев, Мутудай, Кыпсанын, Хатына, Хадар буюулжигар.

Чурагчы оробуонугар сюжеттесиңүн миссабай ээ, эпостары толоруу искуствтуу заман уртук сайындаа зөтөр Чурагчы Саха сиринэргө сюжеттесиңүн бирр садамал сөргөйлөнүп сайшыбыг угулауда буолара.

В.Ф.ЕРМОЛАЕВ "Чурагын сонхончуттара" 1994 с. кийнгизитек.

Республика олонхо сайдытығар тирэх дөммүт

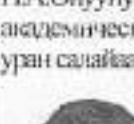
2005 сэйлаахха ЮНЕСКО биñиги олонхобутуудын дойдтуга киñи аймах айбыг бийр саамай чултуу, чајылхай уонна хатыламмат айымсызтынан аялгаан турал, симэлийэр, умцуулар күттэлгээ кийрбите эпос буолар дээш араангаччылыгрыга бынаарынмыгта. Онон СР Президент В.А.Штыров 1999-ын олонхо 10 сэйлаах программаагаа бигэрхилжээ. Уорэтэргэ, чинчийэргэ, үзүүлииргэ, тэрийэргэ, олонхону үйэтигийнээс салтын санаа сүүрээнэри кийлэрийн тооостоох юминэр үүммүтгэрээ. Бу 10 сэйлар устайларыгар хас улууе айны олонхону үйэтигийнээс араас хабаанинаах, киñи далаанынаах үзүүлээр ынгыллан кэллиэр. Онууха тирэх буолар үтүүсн дэвсүүтүн киñи тутта аялтынбыг.

Жирков Николаевич - СР Государственный Муныңајын (Ил Түмән) председатель, Олонхо 10 сыйлаш программатын тәрйининг уонна ынтымаға СР Национальный тәрйөр юмшотын председатель, "Аан дойду норуултарын эпостара" норуултар иккى ардымарының Ассоциация вице-президент, исторический наука кызметчес.

Борисов Андрей Савиич - СР государственный субъект, театральный режиссер, П.А.Ошунуский атынан Сыркембай, академический театрдын уусуран салайзаччылы.

Габышева Феодосия Васильевна - СР үөзүржин министри, "Олонго Ассоциацияны" ССРОТ председатели, педагогический наука доктора, РФ педагогический уонна социалдың наукасы Академигитин

Иванов Василий Николаевич - М.К.Аммосов азъялан Хотугуллу-Илини Федэральныи университеет Олонхону научий-чинчийэр Институтун дыриктэро, СР Наукашы Академигын академига, РФ естественной наукашы Академигын академига, профессор, историйской наука доктора.

Ишаринов Василий Васильевич – М.К.Аммосов атынан Хотугуулу-Ишарини Федералдын университети кафедралын сабыйлесбээр, профессор, филологийческой наука доктора.

Захарова Агафия Еремеевна – Республикалық Оқылдо кишинин салайашчыты, филологиялық наука көзбетінде, РФ педагогический уннион соғыныштың Академиятындың мемлекеттік члені.

Протоцикнова Елена Николаевна – Республиканы
Олонко кишини секордын
сабакшесиз, “Олонко

Ассоциацията" ССРПТ съществува и съществува.

Избекова Евдоксия Ипатьевна – Саха НКИК “Аал Луук Mac” студияны салайзачыты, филологической наука кандидат.

**Решетникова
Аида Петровна** -
Саха сирин воруотгартын фольклоруун
үонна музыкалын музейин
дириекторы, исторической наука кандидаты.

Галина
Семеновна-Санааиа
М.К.Аммосов азънан Хотуулун
Инили Федоралык университет
профессора, доцента, педагогический
наука кандидата.

Сидорова
Елизавета Алексеевна - СР
ЮНЕСКО дылдаштарыгар национальный юмбызстанин сопредседатель.

**Игнатьева
Яна Викторовны -
Өксөкүлээх
Елжсой затыны Норуоттар
догордоонууларын дыбыстин генераль-
ной директор, СР күлтүуралын
үчүнчөөнүүдөнүүс.**

Сысольтина Зоя Григорьевна – Оксокүлөх Өлюкей айылан Норуоттар доворионууларын дызгин этно-култуурунай үзээ ойдел фольклорга сүрүн специалиша.

Ефимова
Дина Гавриловна - СР национальный оскулапарын научный-исследовательский институт
научный сотрудник

Филиппова
Нина Игнатьевна - СР национальной оскульптурыны научный-исследовательский институтун сурун научный ученик, филологической наука кандидат.

Адамова
Саргылана
Савиевича
Олексай альман
дворянинууларын
дынетин этно-
култуурный узак
специалист.

Аммосова Варвара Васильевна – РФ үздөйчүрүнүүнин Боноттах үйнүүс, ээлбөрчүү.

Синдром
ОЛОНХОҮТ БАРАХСАН
Олонхойн барахсан

Оңындаудың барылғасы
Түрдүктиң көмегін ажыран
Избіл-күйін сұттараңыз,
Соңға жаһындар тұсын
Мұнгурин биесердің
Балабан тәнеге дәндиңін,
Алыңғындың күйінде соғыларын
Из-чеснекті шаптаңыз.

Үйнэри улугорданын
Олонжарын үкүгү
Калы сайлах салынытышы
Сүрүк-баяс сайланыштышы
Аялбытың сұрумнан
Олонжарын барасан
Кызылжарындың ырынжары
Демиржаның тәжүрекжары
Хамбайтың күрүлгөн
Барабас ыра стакасарын,

Салж-сасдыңсыз ынтархы,
Үзүттөкөк төмөнкөк шемеси
Сүрдүккөн көздөлгөн,
Озборор ажат үзүтүштөнүү,
Бүркүп дөңгөлөө байдалот,
Сир ишүү көрэлти
Киши синекеси жана бергиз
Олонхолтуу үй эзгиптиңде
Угулар сафындан
Озбор күнүнөк Орто дойдук

Оңтүнүлүккө алоңор
Атамыттан киңдюрмөт,
Обот-саян болистрия
Издеккисөх инфезиянызда
Эңзриңен таңдердә.
Дусалы шүңгүлор
Кыңғылайсар көлкөншүккөр
Эт күнгүлдиң көрсөп,
Үргүл тывалын иштөп
Өйбөт салу тобуларса
Хорсун былышын салулык
Лаң бастаки бүхтүнүр
Басыл-татым аласо
Конгыл-боско узкеси
Бардам майыллаш,
Күйнөж келтүзэ,
Уолчамы хакима,
Түспе билстэрдиши
Күүт-уах жолсөр,
Тоңыл ылған оттомуркүр,
Өнөгөйдөх аялуттын
Издешкең орунтурк
Сол сағаттан салынсан
Бүйн-хатып, унасралып,
Олонко балхатыра

Эйлөз аның түстөмөр,
Уотташ таптавын корсор
Оюу-урду торетир,
Үйгүнч-быкагы сансар
“Саха сохрына” донтир.
Олук түйсүма буасар.
Оланхолбут бархасан
Канчоры ыччытын
Олах уэрээж элдүйбүт.
Оланхо дыктисты сәккээ
Ол шыны улут тыйынсаны
Үйнэри унусордаа быйт.
“Чеччи суду айыланы
Уран тиян чынчакка-
Киши алмак барыя балык!” -
Дыян биешимит ЮНЕСКО
Бар дынгүүм болуулут.
Уран тыйбыйт кынжаббысыз
Оланхобут бархасаны
Бары бүтүүнүн бийфирендеэг,
Сайдар суналы тобтуулугүр!
Үйзр-сундор тангарбыт
Оланхобут буалуахтун!
Калынжайтэн калынжини
Ингиз-төвдөйн таалекин!

Олонхоут аймак удьуора

ырыза күрсіктер қыттан бастағы наңдаридатты
шынан, дыңтун үордүбүтә. Толықа ышанып дыңду
торошшүттәрин төрүттәрингіз бәршилдігі: Ол кур-
дук, Толя ебтә Анастасия Гаврильевна аялты-
қында бишіргө тораобүт Федот Гаврильеви-
Седалинцев бойбыти изғынанғер олонжону
толорооччу бындығынан бишіләр. Кинини улуу
убайбыт П.А.Ойнунукай ыныртаран наар-
аңтунханоторо сәйнүү.

Оғлон аялнын Английш Иванович оттунын ылайкордохко, Батас Мөңдүсөн уола Кытсанах Башытта салыс тарлыбыт Одуңча Гэвриг Захаровтан (1772-с.т.) буюктаруулуктар. Бу уошагыртан Ысыкын динен кийинчизи Иттегейт, Егор, Парфен, кинниэртэн Егор, Федор, Тихон динен уошагтар торруулуктар. Диң бу Тихон динен уошган Төмөн хес эңгээ Уйбаш (Кутас Уйбаш) торруулуктар. Кутас Уйбаш кыбыз биргүйнин, тобуксугүт, ырымайтын эңгээ. Иккى тобута архызына баар. Кутас Уйбаш биндерек торообут балтга Акудинна Тихоновна тобуксугүт, ырымайтын эңгээ бүхсан куруук мышырынга Чурагчы, Тапта изилдиктэринэн сыйдаат ылдызыра-тубайра динен кырдауластар ахтылар. Ону тэгэ саха народий сууринең чычыты В.С.Яковлев-Джалан саха тыллын сумынчылар. Тапта затырыбыт ахтынхонута Табакхыран, Кыгланахтан Акудинна Захарова бэйзээрин ырымайтын-тобукгырынин улчынбуттарын түнүнан бэйзээчин ахтынчылар сууробуга. Кутас Уйбаш икон уошагын Улжан уолна. Кыра Кутас Уйбаш динен затыншашыбыт. Голи торообут эңгээ Кыра Кутас Уйбаш эңгээ.

Акылниң Кытсаның избінен олған жоңдоғута, тоғыз-
суга Василий Николаевич Потаповтың (Маалі
Баһылай) шыныштарға ынтырылған бириң
былдырышарда үшү. Бириң тәбуге арасында баар. Қыра
Кутас Үйблантан Төле аудаи Англий торуур. Дөңгелі
курнук. Толиябытт үздүхорларын утумнаан ыштыры-
туа бер. Төле аудаи Анатолий Иванович тороппұт
нійтінен Мария Егоровна Лобанова оттүттән ылан
корор буюшкакха, аймақта "Топус" Егор Григорьевич
Аргунов ырынанылғанан уонна олжоңдоғутуыш билір
әбіт. Кинин 9 оқтоттапттан улекан кыныстан Настанған
иски кыяс торуур, ойтқы бириңдегердээр Өлеона.
Кинниттән СР тылтын ханааныстыбетин үтепсөз
үздінің, „Бочоут Зәңгі“ уордан кашалера,
чабыраңдасты, уус тарбахтах институт, поруог
муулварының біздеңчы ингриммің; дюнугар-сәзінгер
Бакас Маийшін бешір Мария Устиновна Даңысқана
торуур.

Тәсіл сипбендері:

2002 с. 8 саңстаның республикалық “Мин оюндо лойдатуун оюнботуун” спонхо күрэзбэр “Көкшетау спонххобуу” аныкталып калыпта.

2003 с. "Холтуу сулус" республиканы телевизионный конкурс шинэ энэргийн уулустар курзэгэрийн I-кы спасионик шигүүмчийн балтитам-

ОЛОНХОНУ ТУМУС ТУТТАР ҮЧЧАПТЬГ

Ньургун Захаров 1995 сый олтунны 2 күнүгөр Чурапчыга Надежда Семеновна, Георгий Николаевич Захаровтарга тордус салмай кыра уол обони торообугүз. Ньургун төрүттөрүн ырыттар бууллахса, ийсүтэ Надежда Семеновнаан эбтэ Татьяна Васильевна Илларионова юспениризи, тазия Егор Иванович Миронов байттин кэмнгэр биш тарбахха багтанар олонхойнт збитэ үнү. Егор Иванович 1942 с. Хоту коюруут “Кының силем” колхуону кытта барсыбыты, комүе угууда Кэбзойи Сингиттигэр хаалбыты. Кэргиз Маайа, уола Уйбаанчык коюуутги изйинэ тынынаах эркислигиттер. Кинилэр да ор буулбатихтара. Бойзиттэн азтын азтиттар кийин суюх, арай Татьяна Васильевнаң сыйындыр тустан алмаа-сизн быраата Ньургун кини азтын кытта синимизек дикхэ сөн. Миронов ханийк олонхалору толорбута билүүбүт, урукуу оттуутэр үчүгэйник суралан туту да суруубакка хаалбышыт хомчактардоо.

Нынгүү 2003 с. фольклорчан, 2006 с. оюунхонон утумнаахтык дыралтаяар. Фолыспорга бастакы салайшынчылыкынан Маргарита Гвардильевна Старостина, олонхюю бастакы уулу/жанчылыкынан Елена Ивановна Тихонова буюнлап. Нынгүү оюунхон оюндору уулзучуу дъюбүрзүүлгүк уулыар СР утумчук учууталыгын Никандр Прокопьевич Тимофеевка дырыкстаммытын киен тутта алгымыр. "Алаатыр Ала Түйгүн", "Айыры Дураңжастай" олонхондору толоро сыйыльбыта. Кэлии сурүүуга холонор. Ол күрдүк, 2010 с. эбзин, Хапылы изненешогин Бочуоттах гражданинын, "Уз Кынын Зиминге", "Ий албан аяга" уүс степенчүүх юрьзагындар канацергарины Татьяна Васильевна Илларионова күрөнгөр "Утуу кийи уйлагы..." хомуурууныуга тахсыбыта.

Ньургун Захиров сийхишиэр:

2006 с. "Плюс спонсиро" улцуулжсаны фестиваль, лауреат

2007 с. "Эрлилк Эркиншың азындары" улуустаңы конференцияда II-с миңгизни ылбыты "Гүлбіс оюнхі" улуустаңы фестиваль лауреаты, "Эрпім" регионалық литературынан азындарға I-кү миңгі, "Бастың лебіт" анал аят халықаралық "Күт-сүр" улуустаңы фестиваль дипломшы, "Олонхо лойдатып оқытобун" республикандастырылған фестиваль лауреаты, Сұнтаарға Күкүйіндеңізгір лаузыра путевожанан ишархадапамыла.

2008 с. "Түмбө олонхо" угуулашын фестивальга III-с мисцэ буулбута. Турциянда Анталья куоракка буулбут фестиваль лауреата. "Күт-сүр" угуулашын фестиваль лауреата.

2009 с. "Хотугу сүлүс" улуусташы фестиваль дипломана, "Олонхо дойдтуун оботобун" республикагаңы фестивальта "Кэржесбийшэх талороччу" анал аяг ханаалынын буолбута, "Күт-сүр" улуусташы фестиваль шурасага Чурагчы улуудунын оловзурбут нымыманан онкхону талорууну тарбатынтын ишни Махтал суругу тупиута.

2010 с. "Олоохъ лойцутун оютуулүү" республиканы фестивалын "Тэлмисөх толоросочу" аял алг хайтайынын аятын шыбыга, Сунтарга Күүкү избилизэрг лааңырга путевканин нацарапашамыста. Саха Республикалын Президентин Гранын ханаадына.

2011 с. Чурагчы улцуулун Арын дээгүүн Махтшүү сургуун түүштэй.
Нийтийн Засаг, 16.

Наургун Захаров Карапев республиканын Петрозаводск курсауда ылыштыбыт "Элсы народов мира в гостях у "Калевала" диси. II-сюругуттар иккى ардыларының эзнической культуры фестивалын ылтыналада. Бишкек М.К.Аммосов атынан ХИФУ күннүүралогиянын салаптын иккиси курсун устудууна.

